

TOMMI USCHANOV

Talouden kissat ja kalat

George A. Akerlof & Robert J. Shiller, *Vaiston varassa. Miten ihmismieli ohjaa maailmanlaajuista kapitalismia* (Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism, 2009). Suom. Timo Soukola. Gaudeamus, Helsinki 2009. 270 s.

Kirjan tekijät ovat suurelle yleisölle tuntemattomia, mutta taloustieteilijäpiireissä kuuluisia ja tunnustettuja hahmoja. Akerlof sai taloustieteen Nobelin vuonna 2001, eikä olisi mikään yllätys, vaikka myös Shiller jonain päivänä yltäisi samaan. Tietenkin molemmat ovat professoreina yhdysvaltalaisissa huippuyliopistoissa: Akerlof Berkeleyssä ja Shiller Yalessa. Myös heidän kirjansa on jo ehtinyt voittaa useita palkintoja.

Yhdysvaltalaisen kustantajan verkkosivuilla on kokonainen suma ylistäviä kritiikkisitaatteja.

Tähän kaikkeen vetoaminen olisi kuitenkin pelkkä *argumentum ad verecundiam*. Mieli tekisi sanoa, ettei kannata antaa kaikkien näiden arvovaltaisten tahojen antaman suitsutuksen hämätä – kirja on myös *aivan oikeasti* täysin mainio. On suuri onni, että jo alun neljättä vuotta pyörivään globaaliin talouskriisiin liittyvästä englanninkielisestä kirjallisuudesta on valittu suomennetta-

”Keynesin ajattelijakuvaan on palautettu hänen uskonsa ihmisen villiintyvyyteen ja järjettömyyteen.”

vaksi juuri tämä teos eikä jokin kymmenistä muista.

Talousteoreettista keskustelua seuraavalle on ollut osin tyrmistyttävää, osin pelkästään masentavaa huomata eri koulukuntien täysin yhtenevät reaktiot mainittuun kriisiin. Kaikki eri taloustieteelliset ajattelutavat äärimmäisestä hörhöoikeistosta äärimmäiseen hörhövasemmistoon ovat sitä mieltä, että kriisi todistaa juuri *heidän* teoriansa oikeaksi. En ole varma, *todistaako* kriisi varsinaisesti oikeaksi Akerlofin ja Shillerin teorian, mutta ainakin sen antama kuvaus taloudellisen toiminnan taustalla vaikuttavista voimista on enemmän sopusoinnussa talouskriisin todellisuuden kanssa kuin juuri mikään muu kilpaileva kuvaus.

Kirjalla on yksi suuri pääväite, jonka kuvittamista taupesimerkein lähes koko kirjan teksti on. Tämä väite on, että taloustieteessä on tuhoisasti unohdettu ihmisen irrationaaliset ja eläimelliset vietit ja vaistot. Ainoaksi paikkansapitäväksi kuvaksi ihmisestä on perusteettomasti nostettu omaa etuaan maksimoiva ja kylmästi laskelmoiva *homo economicus*. Käyttäytymisessä, joka saa aikaan esimerkiksi suuret talouskriisit, ei kuitenkaan ole mitään rationaalista saati tunteetonta. Kun vietit ja intohimot saavat vallan, kalkylointi unohtuu, historian varoituksista puhumattakaan. Kun taloudellinen toimija menestyy, hänestä rakennetaan ihannoiva kertomus, joka selittää menestyksen hänen sankarillisilla henkilökohtaisilla ominaisuuksillaan, vaikka taustalla voi yhtä hyvin olla silkka onni – tai vaihteeksi joskus oikeaankin osunut irrationaalinen vaisto. Kun menestys sitten katkeaa tappioon, lamaan ja konkurssiin, aiemmasta katteettomasta hymistelystä vaietaan kiusaantuneesti sen sijaan että siitä opittaisiin jotakin.

Heti johdannon ensimmäisellä sivulla tekijät toteavat: ”Jotta voidaan ymmärtää, miten kansantaloudet toimivat ja miten niitä tulee ohjata vaurauden lisäämiseksi, pitää paneutua ajatusmalleihin, jotka elähdyttävät ihmisten ajatuksia ja tunteita. Tulee perehtyä ihmisten perusvaistoihin. Ei kyetä koskaan todella ymmärtämään talouden keskeisiä tapahtumia, jos ei hyväksytä sitä tosiseikkaa, että niiden aiheuttajat ovat suurelta osin henkisiä. Useimmat taloustieteilijät ja -toimittajat eivät valitetta-

vasti näy ymmärtävän tätä asiaa. Niinpä he usein antavat talouden käänteille mitä vääristellyimpiä ja väkinäisimpiä selityksiä. He olettavat, että yksilöiden tunteiden, vaikutelmien tai intohimojen vaihtelut eivät vaikuta talouden kokonaisuuteen.” (17)

Keynes, kuivattamatta

Pääväite jatkuu vielä. Irrationaalisia yksilö- ja joukkopsykologisia ilmiöitä ei suinkaan omalla tahollaan sivuuttanut 1900-luvun suurin taloustieteilijä John Maynard Keynes. Hän päinvastoin rakensi suuren osan teoriastaan niiden todellisuuden tunnustamiselle ja vaati, että toimivan, todellisuutta vastaavan käsityksen taloudesta on varattava paikka myös niille. Kirjan englanninkielinen nimi *Animal Spirits*, ”eläimelliset vaistot”, on lainaus juuri Keynesin pääteoksesta *Työllisyys, korko ja raha* (1936), joskin sen alkuperäisenä lähteenä lienee ollut Humeen *Treatise on Human Nature* (1739). Latinankielinen *spiritus animalis*, joka muutamia vuosia sitten kelpasi suomalaisen filosofianhistoria-antologian nimeksikin, esiintyi jo muinoin ja liittyy alkujaan antiikin aikaiseen ruumiinneste- ja temperamenttioppiin.

Kiistely siitä, oliko Keynes oikeassa vai väärässä, on Akerlofin ja Shillerin mukaan hedelmätöntä niin kauan kuin kiistellään akateemisesti kuivatetusta Keynesistä, jonka teorioista hänen vieteille ja vaistoille antamansa keskeinen rooli on editoitu pois. He ottavat liittolaisekseen Keynesin, jonka ajattelijakuvaan on restauroitu takaisin hänen uskonsa ihmisen villiintyvyyteen ja järjettömyyteen. Leijonanosa kirjasta koostuu vastauksista, jotka kirjoittajat antavat kahdeksalle miksi-kysymykselle viittaillen samalla tähän omaan versioonsa Keynesistä ja muuhun häntä tukevaan tutkimukseen. Muodoltaan kysymykset ovat sellaisia kuin ”Miksi kaikki työhaluiset eivät löydä työtä?” ja ”Miksi köyhyys on poikkeuksellisen yleistä vähemmistöjen keskuudessa?” Myös syitä ja korjauskeinoja talouden suhdannevaihteluihin pohditaan useamman kuin yhden kysymyksen valossa.

Akerlofin ja Shillerin teorian varsinaisen psykologisen puolen eräänlaisena johtoajatuksena on (sekä riveillä että

rivien välissä), että markkinat kärsivät tietynlaisesta kaksisuuntaisesta mielialahäiriöstä tai maanis-depressiivisyydestä. Vertailtuna siihen, missä tilassa objektiiviset mittarit kertovat talouden olevan, toimijoiden psykologinen luottamus talouteen on joko liian luja tai liian heikko. Kun se on liian luja, syntyy kuplia, ja kun se on liian heikko, syntyy (tai pitkittyy) lamoja. Reaalimaailmasta poimittujen tapausesimerkkien runsaasta valikoimasta, joka kirjaan sisältyy, ei tässä yhteydessä kuitenkaan ole perusteltua poimia esiteltäväksi yhtä tai kahta. Kirja on niin hyvä, että jos talouden toiminta ja sen taustalla vaikuttavat mekanismit lainkaan kiinnostavat, se kannattaa lukea itse.

Toisin kuin ”poliittisen psykologian” oppialanimellä kulkeva yhteiskunnallisen tietämättömyyden tutkimus, Akerlofin ja Shillerin lähestymistapa ei hae selitystä yhteiskunnallisten toimijoiden irrationaalisuudelle heidän empiirisen tietämyksensä puutteesta. Tietämättömyystutkimuksessa on usein lausumattomana tausta-ajatuksena, että esimerkiksi politiikkaan liittyvät epämiellyttävät intohimot, demonisoinnit ja kähminnät syntyvät yhteiskuntaa koskevan kuivan asiantiedon puutteesta. Oletuksena on ollut, että hypoteettisessa kaikki kaikesta tietävässä yhteisössä nämä järjettömyydet kuulisivat ehkä jopa kokonaan pois. Akerlof ja Shiller eivät ole näin optimistisiä. He pitävät perusteltuna uskoa, että himot ja vietit meillä on aina keskuudessamme – aivan ilmeisesti myös kuvitteellisessa tiedollisessa onnelassa, jollaisen puutetta tietämystutkimuksessa on usein valitelu.

Erityisesti niin kutsutusta rahailluusiosta – taipumuksesta mitata rahan arvoa sen nimellisarvolla eikä sen ostovoimalla – Akerlof ja Shiller sanovat paljon oivaltavaa ja sellaista, joka tulee lukijalle jos ei uutena niin ainakin uuden tuntuisena. He osoittavat, että rahailluusio piilee mitä erilaisimpien talouteen liittyvien ajatusharhojen taustalla. Ammattiliitot vaativat tiukasti mahdollisimman suuria korotuksia nimellispalkkoihin, vaikka niiden seurauksena reaali-palkat peräti laskisivat eivätkä nousisi. Vanhat ihmiset muistelevat nuoruuttaan taloudellisena kulta-aikana, koska muistavat, että jäätelöitrakin maksoi silloin vain markan – mutta eivät muista kuukausipalkkansa olleen tuohon aikaan vain 500 markkaa. Myös nykyisen talouskriisin juurilla oleva asuntomarkkinoiden keinottelukupla aiheutui pitkälti rahailluusiosta: asuntolainoja otettiin ja annettiin ikään kuin rahan arvo pysyisi ikuisesti samana, ja asuntoja ostettiin sijoitustarkoituksessa ikään kuin niiden arvo pysyisi aina vähintään samana.

Mitä tehdä

Jukka Aallon suomennokselle tekemässä kansikuvassa kävelee jonossa ihmishahmoisia eläimiä, joilla kaikilla on tumma puku ja kädessä salkku: papukaija, karhu,

jänöjussi, kettu. Tämä tuo mieleen sen, mitä Wittgenstein kirjoitti vuonna 1949 Piero Sraffalle, kahdesta taloustieteilijäystävästään Keynesiä vähemmän tunnetulle: ”Mitä vanhemmaksi tulen, sitä paremmin tajuan, kuinka kauhean vaikeaa ihmisten on ymmärtää toisiaan, ja luulen, että tässä johtaa harhaan se, että he kaikki näyttävät niin samanlaisilta. Jos jotkut ihmiset näyttäisivät norsuilta ja toiset kissoilta, tai kaloilta, heidän ei odottaisi ymmärtävän toisiaan, ja asiat näyttäisivät paljon enemmän olevan niin kuin ne ovat.”¹

Herää kysymys, onko kaikilla ihmisillä täsmälleen samojen eläinten vaistot. Vaistoissa saattaa olla toisaalta yksilöpsykologisia, luonteenkuvaan liittyviä eroja, mutta toisaalta myös esimerkiksi eri maiden poliittisessa kulttuurissa on syvällekyäviä eroja, joiden selitys saattaa palautua vaistoissa esiintyviin kulttuurieroihin. Esimerkiksi Suomen talouspolitiikastahan kaikkine toimintakulttuureineen ja institutionaalisine rakenteineen on todettu monesti – yksityiskohtaisimmin Jukka Pekkarisen ja Juhana Vartiaisen teoksessa *Suomen talouspolitiikan pitkä linja* (1995) – että se on hyvin eklektinen ja kotikutoinen yhdistelmä sellaisia uskomuksia ja ajattelutottumuksia, joita muualla maailmassa on totuttu pitämään ei vain ei-yhteenkuuluvina vaan osaksi jopa toisensa pois sulkevana. Akerlof ja Shiller eivät käsittele tätä talouskulttuurien erojen mahdollisuutta oman vaistokeskeisen viitekehjyksiensä näkökulmasta, mikä on kirjan hienoinen heikkous.

Toinen seikka, jonka joku voi mieltää puutteeksi, on varsinaisten poliittisten toimintasuositusten yllättävä niukkuus ja abstraktius. Mitään varsinaisia konkreettisia ehdotuksia esimerkiksi uusiksi lainsäädäntötoimiksi tai rahoitusmarkkinoiden säätelyn toimenpiteiksi Akerlof ja Shiller eivät oikeastaan anna, kunhan vain toteavat suhteellisen epämääräisesti, että ”eläimellisiin henkiin” tulisi jatkossa uusien kriisien välttämiseksi kiinnittää enemmän huomiota. Tällä korkealla abstraktiotasolla heidän viestinsä on kuitenkin täysin selvä, ja se on sama kuin heidän sankarinsa Keynesin vanha viesti. Markkinatalous on historiallisessa vertailussa ylivoimaisen toimivaksi osoittautunut vaurauden ja hyvinvoinnin tuottamisen mekanismi, mutta sen oman edun vuoksi sen toimintaa on epäröimättä säädeltävä julkisen vallan toimin aina kun tarve vaatii. Tämä säätely ei ole tarpeen siksi, että se olisi jotenkin moraalisesti hyveellistä, saati että se olisi jonkinlainen maailmanhistorian täyttymys. Se on välttämätön paha, jonka pahuus ei tee sitä tippaakaan vähemmän välttämättömäksi.

Viite & kirjallisuus

1. Wittgenstein in Cambridge. *Letters and Documents 1911–1951*. Toim. Brian McGuinness. Blackwell, Oxford 2008, 450.